

Ulmelised žanriruumid eesti laste- ja noortekirjanduses

Ettekanne O.Lutsu nimelise Lasteraamatukogu
„Algupärase lastekirjanduse päeval“ (12. aprill 2017)

Andrus Org
TÜ eesti kirjanduse lektor

Mis on ulmekirjandus?

- **Ulme** – kirjandusžanr, kus kujutatu pole piiratud vaid tuttava või teadaoleva kogemusmaailmaga, vaid see pakub kujutlusi vähem või rohkem võõrituslikult tunnetatud reaalsusest, tundmatutest võimalikkustest, ebatõenäolistest kujuteldavustest.
- Erinevus realistliku ja fantastilise kujutamisladi vahel seisneb peamiselt kujutatu **kognitiivses** intensiivsuses ning **võõritusliku** elemendi määras ja mõjujõus.
- Ulmelisuse olemuses on viidata **teistsuguselt tunnetatud reaalsusele**.

Ulme kitsam ja laiem tähendus

Kitsamalt:

- **teadusulme** ehk **teaduslik fantastika** (*science fiction*)

Laiemalt:

- **fantastika** ehk **fantaasiakirjandus** (*fantastic fiction*), hõlmab nii imepärast (muinasjutulist) kui ka üleloomulikku (õõvastavat)

Ulme kui žanrikirjandus

- **Žanrikirjandus** (*genre fiction*) – kirjandus, mis järgib kindlat žanriesteetikat ja vastab ootuspärastele žanritunnustele (nt krimi-, spiooni-, ulme-, õudus- ja seiklusromaan).
- **Žanriulme** – žanrikirjandus, kus tekstuaalse maailma ja narratiivi loomisel on teadlikult kasutatud mõne ulme alamžanri (nt teadusmuinasjutu, kosmoseooperi, alternatiivajaloo) konventsionaalseid, tekstist teksti korduvaid ja teisenevaid poetikaelemente, mis on tuttavad kirjanikule ja ootuspärased lugejatele.

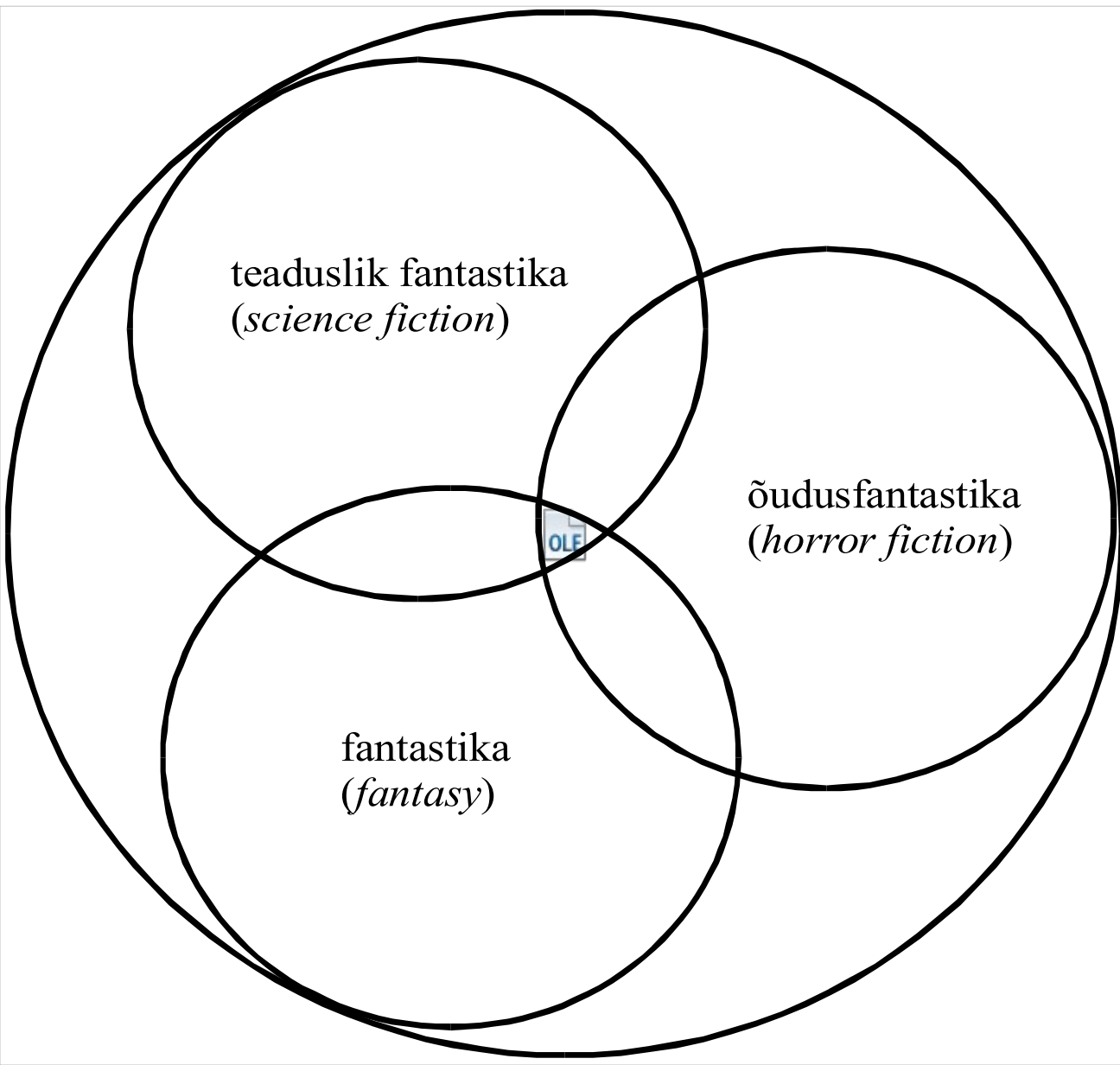
Mis on žanr?

Žanr on abstraktne koondmõiste (kr *γένος*, lad *genus*, pr *genre* ‘liik’, ‘viis’, ‘vorm’, ‘sugu’), mis kõige üldisemalt osutab tekstide jaotatavusele liikidesse või rühmadesse mingite sarnaste tunnuste alusel.

Ulmekirjandus kui superžanr:

- tüvižanrid
- alamžanrid

Ulmekirjanduse tüvižanrid

TEADUSULME

ÕUDUSULME

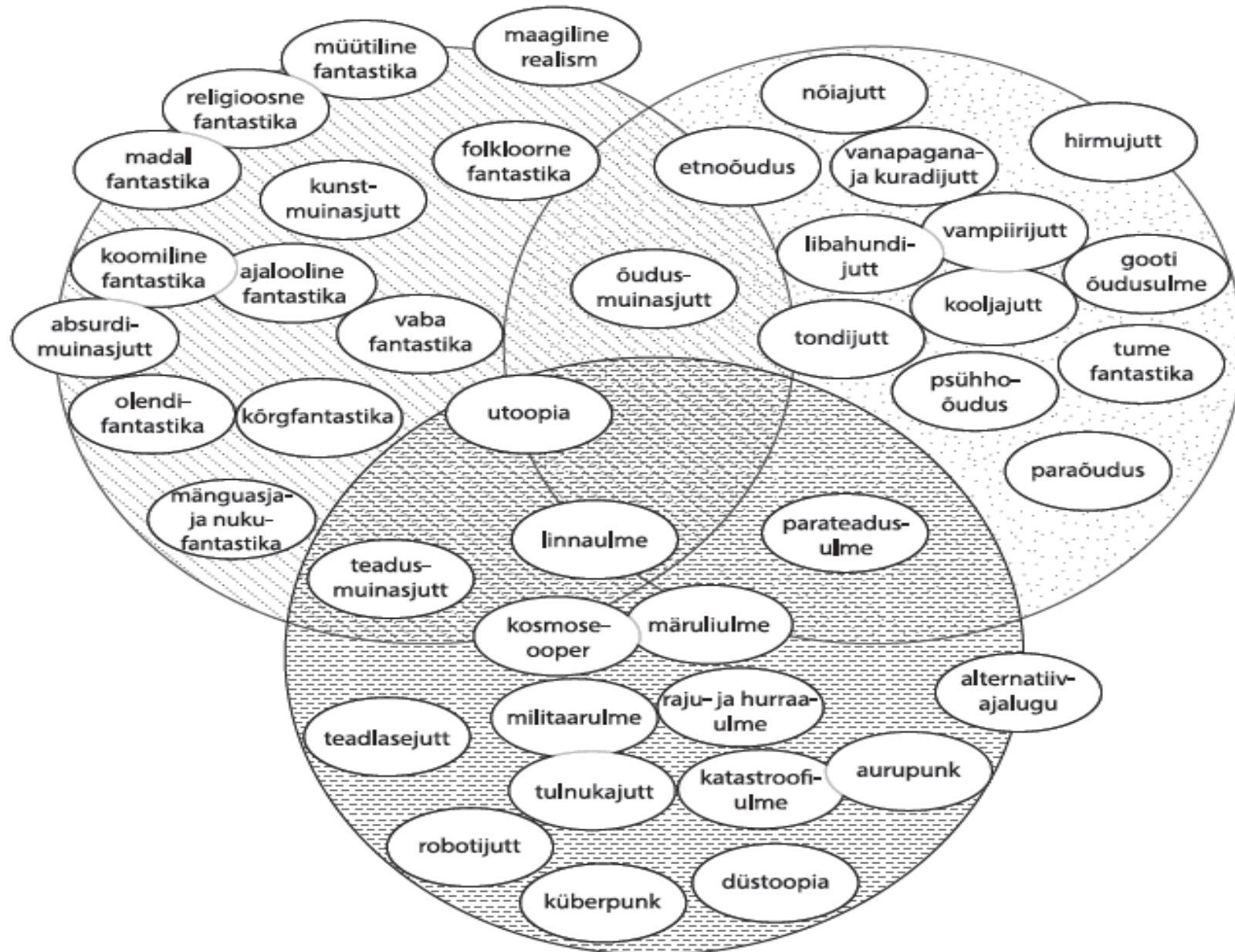
IMEULME

Mis alusel võib žanre liigitada?

- **fiktsioonimaailma tüüp** (nt kunstmuinasjutt, maagiline realism),
- **kandev miljöö** (nt utoopia, linnaulme, kosmoseoper, alternatiivajalugu, küberpunk)
- **keskne tegelaskuju** (nt nukufantaasia, libahundi- ja nõiajutt, roboti- ja tulnukajutt)
- **eripärane süžee** (nt seiklus- ja märuliulme)
- **üldine ainek ja temaatika** (nt etnoõudusjutt, parateadusulme, militaarulme)
- **kitsam temaatiline vaatepunkt** (nt sotsiaalpsühholoogiline ulme, filosoofiline ja religioosne ulme)

IMEULME

ÕUDUSULME

TEADUSULME

Laste- ja noorteulme erijooni

- arengupsühholoogiliselt sobiv (st ea- ja jõukohane), arvestab noore lugeja vastuvõtuvõimet
- spetsiifilised tekstifunktsioonid (nt õpetlikkus, sotsiaalsus)
- ulmepoeetiliste võtete rakendamine on tinglikum, mängulisem, fantaasiaküllasem
- jutustamislaad on muinasjutulisem, kujutatud maailm maagilisem või animistlikum
- teatud žanrid on eelistatumad (nt tondi- ja nõiajutt, kangelasfantaasia, mänguasjafantastika)

Lasteulmest

- Mitmed ulmežanrid (nt kunstmuinasjutt, mänguasja- ja nukufantastika) kuuluvad peamiselt lastekirjandusse.
- Lastele suunatud ulmekirjandus (Käo, Valter, Kivirähk, R. Raud, P. Raud, Kass, Vaiksoo, Ulman jt) on reaalsusega tugevalt seotud: see funktsioneerib kui tegelikkust mõtestav narratiiv, mis võimaldab kirjanikel tegelda tähtsate sotsiaalsete, psühholoogiliste, eetiliste ja eksistentsiaalsete küsimustega.
- Eesti lasteulme täidab mitmesuguseid funktsioone: seab harivaid eesmärgid, tõstatab kasvatuslikke küsimusi, edastab õpetlikku sõnumit, kujundab väärtushoiakuid, pakub emotsionaalseid elamusi, lõbustab ja naerutab jne.
- Üldjuhul arvestab lastele kirjutatud ulme sihtrühma ealiste iseärasustega, tema intellekti, tundeelu ja vastuvõtuvõimega.

Fantastiline realism

- Käesoleva kümnendi eesti noorteromaanide põhižanr on nn **fantastiline realism** (M.Andra, G.Kutsar, R.Reinaus, K.Kriisa, K.Saar, A.Harrik jt).
- Ühendab probleemrealistliku ja fantastilise teemakäsitluse.
- Realismile omased koodid on kombineeritud mõne üleloomuliku või maagilise elemendiga (nn esoteeriline paraõudus).
- Tegelasteks tavalised inimesed, kelle ellu sekkuvad vampiirid, libahundid, nõiad, haldjad, kaitseinglid, vaimolendid teispoolsusest, salapärase päritolu ja üleloomulike võimetega isikud.
- Hüljatakse kõike ratsionaliseeriv maailmapilt, müstilised ja maagilised asjaolud põimitakse tegelikkuse tunnetusse.
- Käsitletakse noortekirjanduse tavateemasid: valulike eneseotsinguid, segaseid sõprus- ja kiindumussuhteid, täiskasvanute maailma riske ja ohte.

Fantastiline realism (paraõudus)

„Ja kõige selle juures veel Ingridi tumedad käed... Tal oli mingi halb aimdus, nagu oleksid ta käed selle kõigega seotud. Ta pelgas seda peas välja öelda, kuid tegelikult kartis ta, et just tema oli õnnetuse põhjustanud. Äkki olid tema käed täis seda halba energiat, millest Merlis oli rääkinud, ning selle tõttu õnnetus juhtuski. See oli küll igapidi võimatu, aga siiski ei jätnud hirm Ingridit niipea raule.“ (Veidemann 2014: 79)

- Reeli Reinaus, „Une nägu” (2005), „Vaevatud” (2011), „Deemoni märk” (2014)
- Marion Andra, „Pimend” (2008)
- Grete Kutsar, „Nukud ja õunad” (2009)
- Kristel Kriisa, „Piinatud hinged” (2011)
- Kiiri Saar, „Martin Greeni juhtum” (2011)
- Berit Veidemann, „Tumenejad” (2014)

Tänaan kuulamast!

Ulmelisi lugemiselamusi!